

VU Research Portal

On the way to healthier school canteens

Evenhuis, I.J.

2020

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Evenhuis, I. J. (2020). *On the way to healthier school canteens: Implementation and evaluation of healthier canteen guidelines.*

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

SAMENVATTING

Op weg naar gezondere schoolkantines: Implementatie en evaluatie van richtlijnen voor gezondere kantines

Veel jongeren in de leeftijd van 12 tot 18 jaar vertonen ongezond eetgedrag. Dit is gerelateerd aan een verhoogd risico op verschillende chronische aandoeningen, zoals overgewicht en obesitas. Dit kan leiden tot fysieke en mentale gezondheidsproblemen en verminderde kwaliteit van leven op korte termijn, maar ook op lange termijn op volwassen leeftijd. Een gezond voedselaanbod kan jongeren stimuleren om gezondere voedingskeuzes te maken. De rol van scholen is hierin belangrijk, omdat alle jongeren naar school gaan, ze hier meerdere eetmomenten doorbrengen en omdat scholen een pedagogische taak hebben en daar valt het aanleren van gezond gedrag ook onder. Door in de schoolkantine en in de automaten gezondere producten aan te bieden en te promoten wordt het leerlingen makkelijker gemaakt om op school gezondere voedselkeuzes te maken. Bovendien toont een gezondere schoolkantine dat het normaal is om gezond te eten en drinken. Scholen kunnen zo bijdragen aan de persoonlijke ontwikkeling van hun leerlingen en het aanleren van gezonde, verantwoordelijke voedselkeuzes.

Nederlandse scholen zijn vrij om te bepalen of en hoe ze eten en drinken aanbieden aan leerlingen. Met het programma De Gezonde Schoolkantine ondersteunt het Voedingscentrum sinds 2003 scholen bij het gezonder maken van kantines. Dit programma wordt uitgevoerd in opdracht van en gefinancierd door het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het programma is beschikbaar voor alle Nederlandse scholen in het voortgezet (speciaal) en middelbaarberoeps onderwijs. In 2014 heeft het Voedingscentrum de Richtlijnen Gezondere Kantines (RGK) opgesteld. Met deze richtlijnen kunnen scholen kantines zo inrichten dat leerlingen gemakkelijker gezondere keuzes kunnen maken. Deze richtlijnen combineren criteria over: 1) Aanbod, oftewel welke en hoeveel producten aangeboden worden, waaronder (kraan)water; 2) Uitstraling, hoe producten gepromoot en geplaatst worden; 3) Opstellen van kantinebeleid. De richtlijnen bevatten drie oplopende niveaus: brons, zilver, goud. Deze oplopende niveaus zijn bedoeld om betrokkenen te stimuleren om aan de slag te gaan en om de gezondheid van de kantines gaandeweg steeds verder te verbeteren. Schoolkantines die het niveau zilver of goud bereiken mogen zich een 'gezondere kantine' noemen. De ontwikkeling van de Richtlijnen Gezondere Kantines in 2014 gaven aanleiding om te onderzoeken hoe scholen het beste ondersteund kunnen worden bij het implementeren van deze richtlijnen in de praktijk, voortbouwend op het bestaande programma De Gezonde Schoolkantine.

De overkoepelende onderzoeksvraag van dit proefschrift luidt:

Draagt ondersteuning bij het implementeren van de Richtlijnen Gezondere Kantines bij aan het gezonder maken van Nederlandse schoolkantines?

Deze vraag wordt in twee stappen beantwoord: de ontwikkeling en de evaluatie van de ondersteuning.

Deel 1: Het ontwikkelen van ondersteuning om richtlijnen voor gezondere schoolkantes te implementeren

De eerste drie studies van dit proefschrift beschrijven hoe de ondersteuning ontwikkeld is. Het doel van de ondersteuning is om het gebruik van de Richtlijnen Gezondere Kantines (RGK) in de praktijk te vergemakkelijken.

Hoofdstuk 2 beschrijft globaal de opzet van de studies om het implementatieplan, bestaande uit verschillende middelen, te ontwikkelen en te evalueren. Het implementatieplan is ontwikkeld in drie stappen gebaseerd op het “Grol and Wensing Implementation of Change Model” en is een combinatie van een theoretische en praktische aanpak. Het plan is mede gebaseerd op ervaringen van verschillende betrokkenen, zoals cateraars, schooldirecties, kantinemedewerkers en schoolkantine-adviseurs (zogeneten Schoolkantine Brigadiers). Daarnaast is gebruik gemaakt van wetenschappelijk onderbouwde methodieken voor gedragsverandering en implementatiestrategieën. Het ontwikkelde implementatieplan is vervolgens getest in de praktijk op effect- en proceslevel in een quasi-experimentele studie (uitgelegd in deel 2).

In hoofdstuk 3 wordt de ontwikkeling en de inhoud van het implementatieplan in meer detail beschreven. De 14 interviews met betrokkenen, zoals cateraars, kantinebeheerders, schoolmanagement en Schoolkantine Brigadiers gaven inzicht in de bevorderende en belemmerende factoren die een rol spelen bij het gezonder maken van de schoolkantine. De belangrijkste persoonlijke factoren die men noemde waren motivatie en enthousiasme, een positieve houding en het hebben en kunnen toepassen van kennis om de kantine gezonder te maken. Daarnaast werden gevoel van eigenaarschap, betrokkenheid, steun en goede samenwerking tussen de vele betrokkenen, binnen en buiten de school, genoemd. Andere genoemde factoren waren inzicht in het huidige niveau van de kantine en hoe de kantine georganiseerd is, inclusief mogelijke aangrijpingspunten voor verbeteringen, waaronder de financiële situatie van de kantine en de invloed van veranderingen in de kantine op de omzet. Vervolgens zijn deze factoren in een expertbijeenkomst bediscussieerd en geprioriteerd, met 25 deelnemers vanuit de praktijk, wetenschap of beleidssector. Daarna zijn de belangrijkste en veranderbare factoren gekoppeld aan wetenschappelijk onderbouwde gedragsveranderingsmethodieken en implementatiestrategieën.

Uiteindelijk zijn deze factoren omgezet naar praktische ondersteuningsmiddelen. Deze middelen zijn enkele nieuw ontwikkelde middelen en bestaande of verbeterde middelen van het programma De Gezonde Schoolkantine. De ondersteuningsmiddelen zijn:

1. vragenlijst voor betrokkenen waarin informatie wordt verzameld over persoonlijke en organisatorische factoren om aangrijpingspunten voor verbeteringen te vinden,
2. de Kantinescan (een digitale tool om in kaart te brengen welke en hoeveel producten in de kantine uitgesteld worden en hoe ze gepresenteerd en gepromoot zijn),
3. een persoonlijk adviesgesprek en -rapport gebaseerd op de vragenlijsten, de Kantinescan en ervaringen van de Schoolkantine Brigadier,
4. diverse communicatiematerialen, zoals een brochure van de richtlijnen en een kort stappenplan,
5. een besloten Facebook community,
6. nieuwsbrieven,

7. per school een samenvatting van de wensen omtrent de kantine van hun eigen leerlingen.

Hoofdstuk 4 beschrijft de ontwikkeling, inhoudsvaliditeit en gebruiksvriendelijkheid van de digitale Kantinescan. In de Kantinescan voert de Schoolkantine Brigadier of kantinemedewerker de aangeboden producten (soort en hoeveelheid) in en beantwoordt vragen over de presentatie van producten (zoals staan gezondere opties vooraan, als eerste op de looproute en op afbeeldingen) en over het wateraanbod en de aanwezigheid van beleid. Dit leidt tot een score die laat zien in hoeverre de kantine gezond is volgens de Richtlijnen Gezondere Kantines. Daarnaast worden gerichte toepasbare adviezen gegeven waarmee betrokkenen stappen kunnen zetten richting een gezondere kantine. De scan is tijdens deze studie positief geëvalueerd door toekomstige gebruikers, zoals Schoolkantine Brigadiers, kantinemanagers en medewerkers van cateraars.

Er is een extra studie verricht naar de kwaliteit van de Kantinescan op het gebied van inter-beoordelaarsbetrouwbaarheid (de mate van overeenstemming tussen diverse gelijktijdig afgenomen scans, ingevuld door verschillende personen) en criteriumvaliditeit (de mate waarin het instrument het te meten construct werkelijk weergeeft). Hoofdstuk 7 vat deze samen en appendix I beschrijft deze studie uitgebreider. In deze studie zijn van 50 schoolkantines de Kantinescan-uitkomsten van externe experts (Schoolkantine Brigadiers) onderling en Kantinescan-uitkomsten tussen Schoolkantine Brigadiers en kantinemedewerkers met elkaar vergeleken. Deze studie toont een substantiële tot goede betrouwbaarheid en validiteit om het uitgestalde aanbod te meten met de Kantinescan. Voor het meten van het aanbod in automaten en de uitstraling toont de studie ditzelfde resultaat, mits de scan ingevuld werd door een Schoolkantine Brigadier.

Deel II: Evaluatie van de ondersteuning om richtlijnen voor gezondere schoolkantines te implementeren

Het tweede deel van dit proefschrift omvat de effect- en procesevaluatie gebaseerd op een 6 maanden durende quasi-experimentele studie in 10 interventie- en 10 vergelijkbare controlescholen. In het onderzoek zijn meerdere betrokkenen (zoals de kantinemedewerker, directie, facilitair beheerder, cateraar, gezondheidsbevorderaars van de GGD) en 100 tweede- of derdejaarsleerlingen per school betrokken. De interventie- en controlescholen waren vergelijkbaar op verschillende eigenschappen, zoals kantinebeheer (door de school zelf of door een cateraar), het aantal leerlingen (<1000 of ≥1000 leerlingen) en het onderwijsniveau (VMBO, HAVO, VWO). De interventiescholen ontvingen ondersteuning bij het gezonder maken van hun uitgestalde aanbod en automaten middels de genoemde middelen. De controlescholen ontvingen alleen informatie over de Richtlijnen Gezondere Kantines.

Hoofdstuk 5 beschrijft het effect van het implementatieplan op zowel kanteniveau als op het gerapporteerde aankoopgedrag van leerlingen in de leeftijd van 13-15 jaar. In vergelijking tot de controlescholen hadden de interventiescholen meer veranderingen in hun kantine aangebracht. De verhouding van het aanbod gezondere ten opzichte van ongezondere producten in het uitgestalde aanbod was toegenomen. Daarnaast werd er voldaan aan meer 'uitstralingspunten' (manieren om gezondere producten opvallend te presenteren en te promoten). Wat betreft de inhoud van de automaten was het verschil

tussen de interventie- en controlescholen minder aanwezig. Waarschijnlijk omdat scholen voor veranderingen in dit aanbod afhankelijk zijn van een externe partij, de automatenleverancier. De meerderheid van de ondervraagde leerlingen gaf aan dat ze vooral eten en drinken van huis meenemen en aanvullend daarop één keer per week of minder iets op school kopen. Er werden geen significante veranderingen gevonden in het aankoopgedrag van de leerlingen.

In hoofdstuk 6 wordt het proces van implementatieondersteuning bij het gezonder maken van de schoolkantine beschreven. Betrokkenen (n = 33) zoals facilitair managers, kantinemedewerkers en cateraars rapporteerden voor de start en na afloop van de studie hun ervaren individuele en omgevingsfactoren die de implementatie kunnen beïnvloeden. Betrokkenen van de interventiescholen (n = 24) rapporteerden ook de kwaliteit van de implementatiemiddelen, op de mate van verstuurde en ontvangen middelen en hun tevredenheid over de middelen. De resultaten tonen aan dat betrokkenen die ondersteuning hebben ontvangen een toename ervaren in hun kennis en motivatie met betrekking tot de gezondere kantine. Ook nam hun behoefte aan ondersteuning af. De betrokkenen in de controlegroep lieten geen veranderingen zien. Hoewel de verschillen klein waren, werden ze bevestigd door de inzichten uit de kwalitatieve resultaten (de gesprekken en open vragen). Betrokkenen gaven aan dat ze de ondersteuning prettig vonden, dat de ondersteuning hen geholpen heeft om de kantine gezonder te maken en dat de verschillende middelen elkaar aanvulden. Uit de evaluatie van de kwaliteit van de implementatiemiddelen bleek dat de volgende middelen vooral goed geëvalueerd werden: het adviesgesprek en -rapport, de samenvatting van de wensen van leerlingen, de communicatiematerialen en de Kantinescan.

Conclusie

Het laatste hoofdstuk van dit proefschrift geeft een samenvatting en discussie van de belangrijkste bevindingen. Ook worden methodologische overwegingen en aanbevelingen voor vervolgonderzoek, de praktijk en beleid beschreven.

Dit proefschrift beschrijft hoe de ondersteuning bij het implementeren van de Richtlijnen Gezondere Kantines in scholen is ontwikkeld en geëvalueerd op proces- en effectniveau. Het laat zien hoe diverse betrokkenen met expertise vanuit wetenschappelijk onderzoek, praktijk en beleid zijn betrokken in alle fases van het onderzoek. Dit betreft zowel de opzet, de ontwikkeling als de evaluatie van het implementatieplan. Er is gebruik gemaakt van een planmatige aanpak waarin ervaringen uit de praktijk zijn gecombineerd met wetenschappelijke theorieën, methodes en inzichten. Het doel van het implementatieplan is het ondersteunen van betrokkenen bij het gezonder maken van schoolkantines, om op die manier jongeren in Nederland te stimuleren om gezonder te eten.

Op basis van de uitgevoerde studies kan geconcludeerd worden dat de ondersteuning betrokkenen helpt bij het implementeren van de Richtlijnen Gezondere Kantines op school en dat de ondersteuning resulteert in een gezonder uitgestalde aanbod en uitstraling in de schoolkantine. Vooral het adviesgesprek- en rapport, de communicatiematerialen, de samenvatting van de wensen van leerlingen, en de Kantinescan zijn positief geëvalueerd door betrokkenen. De ondersteuning heeft niet geleid tot veranderingen in het zelf gerapporteerde aankoopgedrag van leerlingen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat

er weinig tijd zat tussen de gemaakte veranderingen in de kantine en het meten van het aankoopgedrag. Hierdoor zijn leerlingen mogelijk nog niet in staat geweest om hun gedrag aan te passen. Het feit dat niet alle leerlingen eten en drinken op school kopen, en dat degenen die iets kopen aangeven dat ze weinig kopen kan er ook voor gezorgd hebben dat er geen verschillen aangetoond zijn.

De gecombineerde theoretische en praktische aanpak, uitgevoerd in samenwerking met betrokkenen vanuit onderzoek, praktijk en beleid gedurende de hele studie, heeft geleid tot nuttige resultaten voor al deze werkvelden. De inzichten hoe de middelen verbeterd konden worden, zijn ondertussen verwerkt in het programma De Gezonde Schoolkantine van het Voedingscentrum. Voor de toekomst is het belangrijk dat de middelen en de Richtlijnen Gezondere Kantines regelmatig worden geëvalueerd zodat ze blijven aansluiten bij de (veranderende) behoeftes en context van de praktijk en nieuwe wetenschappelijke inzichten. Zo blijft gewaarborgd dat de geleverde ondersteuning de praktijk daadwerkelijk faciliteert bij het gezonder maken van schoolkantines.

Een gezonde schoolkantine is een essentiële, maar zeker niet de enige setting die het eetgedrag van jongeren kan beïnvloeden. Het stimuleren van gezonde eetgewoontes bij jongeren vergt daarom een combinatie van acties op individueel, sociaal, fysiek en politiek-sociaal vlak. Structurele samenwerkingen tussen wetenschappers, professionals uit de praktijk en beleidsmakers kunnen een dergelijke systeem-aanpak versterken. Daarnaast is er meer inzicht nodig in de langetermijneffecten van een gezonde voedselomgeving op school, op de voedselkeuzes van leerlingen binnen en buiten de school, gedurende de hele dag.

Het is belangrijk dat door de verschillende betrokkenen gezamenlijk een omgeving gecreëerd wordt waarin jongeren worden gestimuleerd om gezond te eten. Hiervoor is het noodzakelijk dat scholen: 1) een consistent voedselbeleid ontwikkelen met een ambitie voor een gezondere schoolkantine, inclusief automaten, en voedselonderwijs; 2) investeren in samenwerkingen om eigenaarschap en steun te creëren van alle betrokkenen zoals leerlingen, ouders, docenten, ondersteunend personeel en externe partijen zoals de cateraar; 3) hun visie en activiteiten gerelateerd aan voedingsbeleid in de school en de schoolomgeving uitdragen bij alle activiteiten en lessen op de school. Tegelijkertijd moet de overheid waarborgen dat alle scholen de mogelijkheid hebben om een persoonlijk advies en praktische ondersteuning te ontvangen om de voedselomgeving op school gezonder te maken. Dit kan alleen als de overheid ondersteuning geeft aan non-profit organisaties, zoals het Voedingscentrum.